
Tom Baudoin &
Connie Raymakers:
Een proefschrift met
prenten.
Het effect van
prentenboeken op
leerprestaties.

Piet Mooren. *Het prentenboek als springplank. Cultuurspreiding en leesbevordering door prentenboeken*. Nijmegen, Uitgeverij SUN, 2000. 528 blz., f 49,50/BF 990.

Als je deze dissertatie in handen krijgt, word je aan de ene kant aangetrokken door de intrigerende titel, de fleurige omslag naar een ontwerp van Wim Hofman en door de illustraties. Anderzijds word je ook een beetje afgeschrikt door de lijvige omvang (524 pagina's), want bij prentenboeken denk je niet meteen aan veel tekst. Je voelt je dan ook op een springplank staan, maar het zwembad lijkt erg diep. Maar het belangrijkste is natuurlijk toch de inhoud en in deze bespreking wordt geprobeerd een indruk van de inhoud te geven en duidelijk te maken voor wie deze dissertatie van belang kan zijn.

Een proefschrift met prenten!

De titel en ondertitel maken nog niet zo duidelijk wat er precies onderzocht is. Wordt er beschreven hoe met behulp van prentenboeken aan cultuurspreiding en leesbevordering kan worden gewerkt? In het voorwoord zegt de auteur en onderzoeker Piet Mooren dat hij een boek geschreven heeft over de productie, de

receptie en het gebruik van het prentenboek en als lezer denk je: er is onderzocht hoe prentenboeken gemaakt worden, wat lezers vinden van prentenboeken en wat mensen er zoal mee doen. Dat blijkt toch niet helemaal te kloppen. In deze dissertatie wordt onderzoek gedaan naar het prentenboek als springplank naar culturele geletterdheid. In dat onderzoek zijn twee hoofdlijnen te onderscheiden, lezen we in de inleiding:

- Een literair-historisch deel met een overzicht van de ontwikkelingen in de productie, distributie en receptie van het prentenboek in de periode na de tweede Wereldoorlog.
- Het thema cultuurparticipatie, cultuurspreiding en stimuleringsbeleid dat via empirisch onderzoek toegespitst wordt op de vraag wat de effecten zijn van een interventieprogramma met prentenboeken in groep 3 van scholen in achterstandssituaties.

Hier wordt dan ook, zij het impliciet, de centrale vraag van het onderzoek dat in deze dissertatie beschreven wordt, duidelijk: Heeft het werken met een geselecteerd corpus prentenboeken een gunstig effect op leerprestaties?

Cultuurhistorische achtergrond

Hoofdstuk 2 is een verkenning van de onderwijs- en cultuursociologie, toegespitst op de thema's cultuurparticipatie en onderwijsachterstand. Al in 1939 wordt door Boekman aangetoond dat bepaalde groepen in de maatschappij nauwelijks toegang hebben tot de kunsten onder andere doordat men minder onderwijs heeft genoten. Uit later onderzoek is gebleken dat pogingen tot cultuurspreiding weinig succesvol lijken te zijn, al wordt dat beeld ook wel bepaald door de beperkte opvatting van cultuur als theater, concert, opera en literaire roman. Deelname aan amateurkunst wordt niet meegenomen. Van Heek heeft in 1968 duidelijk gemaakt dat er sprake is van ongelijke kansen in het onderwijs. Uit een aantal onderwijssociologische onderzoeken mag worden geconcludeerd dat, terwijl het gemiddelde onderwijsniveau de laatste decennia flink is gestegen, milieuspecifieke kansen op onderwijssucces niet zijn verdwenen.

In de verkenning van de onderwijs- en cultuursociologie blijkt dat leescultuur nauwelijks aan

de orde komt in cultuursociologisch onderzoek en leescultuur in het basisonderwijs al helemaal niet. Verder blijkt uit onderwijssociologisch onderzoek dat sociale afkomst steeds minder rechtstreeks van invloed is op schoolsucces. Wel is van belang hoe gebruik gemaakt wordt van culturele hulpmiddelen, bijvoorbeeld boeken.

In hoofdstuk 3 en vooral hoofdstuk 4 wordt beschreven hoe in het verleden jeugdliteratuur nauwelijks status had in de literatuurwetenschap, literaire kritiek en literatuurgeschiedenis, maar dat in de jaren '80 daarin verandering kwam.

In hoofdstuk 3 wordt beschreven dat men langzamerhand tot het inzicht komt dat *hinauflesen*, dat wil zeggen de stapsgewijze ontwikkeling van de literaire smaak aansluitend op de eigen leeservaring, een mogelijkheid kan zijn om verschillen in leesvaardigheid tussen sociale milieus te verkleinen, met andere woorden men kan lezers van weinig waardevol geachte literatuur via scholing hun smaak laten ontwikkelen.

Ook wordt duidelijk gemaakt welke rol de overheid gespeeld heeft bij allerlei projecten op het gebied van leesbevordering, nadat uit een aantal onderzoeken was gebleken dat nogal wat kinderen en volwassenen niet of zeer slecht konden lezen.

In hoofdstuk 4 wordt allereerst de geschiedenis van het prentenboekgenre kort weergegeven.

Vervolgens wordt een relatie gelegd tussen *hinauflesen* en prentenboeken. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe men langzamerhand zicht krijgt op het verloop van de leesontwikkeling bij kinderen en welke rol prentenboeken daarbij spelen. Door het samengaan van beeld en tekst, maar vooral ook door de interactie daartussen heeft het prentenboek educatieve mogelijkheden die zich goed lenen voor het bevorderen van 'verticaal lezen' of anders gezegd om 'eenvoudige lezers' te laten opklimmen naar steeds betere literatuur.

De ontwikkeling van het prentenboek na 1945

In de hoofdstukken 5 tot en met 7 schetst Mooren de toenemende belangstelling voor het prentenboek sinds 1945.

Allereerst wordt de prentenboekenproductie in de afgelopen decennia in kaart gebracht aan de

hand van profielen van prentenboekenuitgevers. De productie van prentenboeken is de laatste twintig jaar enorm toegenomen. Die explosieve groei is een gevolg van het feit dat er ook steeds meer prentenboeken komen voor andere leeftijdsgroepen dan kleuters, namelijk enerzijds voor baby's en peuters en anderzijds voor oudere kinderen. Verder is het prentenboek ook bij volwassenen steeds meer in de smaak gaan vallen.

Een volgend aandachtspunt is de kinderliteratuurkritiek. In hoofdstuk 6 wordt de kinderliteratuurkritiek in *de Volkskrant* en het *NRC Handelsblad* tussen 1970 en 1990 beschreven. De analyse van de recensies laat zien dat er langzamerhand een eigen traditie is ontstaan in het bespreken van kinderboeken. Ook blijkt er zich langzamerhand een canon te ontwikkelen in de kinder- en prentenboekenliteratuur.

Leerplannen en vaktijdschriften voor de verschillende vakken in het basisonderwijs staan centraal in hoofdstuk 7. Daar wordt aangetoond dat het kinderboek gebruikt kan worden in de verschillende disciplines. Het gebruik van het kinderboek in het onderwijs is met name sinds de jaren zeventig sterk gegroeid.

In hoofdstuk 8 wordt nagegaan welke functie het prentenboek krijgt toegewezen binnen met name 'ontluikende geletterdheid' en 'ontluikende gecijferdheid'. De conclusie is dat gebruik van prentenboeken in de basisschool prima mogelijkheden biedt voor een inhaalprogramma voor literaire socialisatie, specifiek ook voor zwakke lezers en kinderen die van huis uit geen leescultuur kennen. Verder bieden prentenboeken allerlei mogelijkheden voor differentiatie, voor specifieke groepen leerlingen en voor de verschillende leergebieden.

De opzet van het onderzoek

De kern van de dissertatie wordt gevormd door het interventieproject 'Elke dag een prentenboek'. In dit project ging het erom dat leerkrachten bij de verschillende onderdelen van het lees- en rekenonderwijs prentenboeken voorlezen en bespraken ter ondersteuning van het leerproces. Verwacht werd dat deze inzet positieve effecten zou hebben op de lees- en rekenvaardigheid.

In hoofdstuk 10 en 11 worden de opzet, uitvoe-

ring en evaluatie van het interventieproject 'Elke dag een prentenboek' beschreven. Het project is mede gebaseerd op vergelijkbaar onderzoek naar de effecten van vrij lezen en voorlezen op algemene kennis, algemene taalvaardigheid, leesvaardigheid, fantasie en waardering voor literatuur. Uit de voorafgaande kritische bespreking (hoofdstuk 9) blijkt dat dergelijk onderzoek complex is, maar dat de resultaten, hoewel niet eenduidig, toch tenderen naar een positief verband. Speciaal voor prentenboeken lijkt te gelden dat de 'dubbele code' (tekst en illustratie) leidt tot diepgaandere verwerking van het verhaal, dat bovendien beter onthouden wordt.

Centraal in het project en onderzoek stond de vraag of leerlingen in groep 3 in het basisonderwijs (de om pragmatisch redenen afgebakende populatie) "baat hebben bij het frequent en systematisch gebruik van prentenboeken die betrekking hebben op deelaspecten van de leerstofgebieden lezen en rekenen" (Mooren 2000, p. 379). Daartoe werd onderzocht of leerlingen die deelnamen aan het interventieproject (de experimentele groep), in vergelijking met leerlingen die niet aan dit project meededen (de controlegroep), meer vooruitgingen op schoolvorderingstoetsen en intelligentietoetsen en in het bijzonder op toetsen op het terrein van lezen en rekenen. Verondersteld werd dat de experimentele groep inderdaad hogere scores op toetsen voor begrijpend lezen, woordenschat, leeservaringen, leesattitude en rekenen zouden krijgen, terwijl scores die minder verwant zijn aan de inhoud van de geselecteerde prentenboeken, met name op 'intelligentie' en 'technisch lezen', niet lager zouden uitvallen dan die bij de controlegroep.

Twintig scholen (evenwichtig verdeeld over de controleconditie en de experimentele conditie) uit het regiogebied van de Onderwijsbegeleidingsdienst (SBD) Tilburg hebben gedurende één schooljaar aan het project deelgenomen. Voor het merendeel ging het om scholen uit de zogeheten Onderwijs Voorrang Gebieden. De keuze voor deze groep leerlingen vloede logisch voort uit de discussie over sociaal-culturele achterstanden die in het eerste deel van de dissertatie werd weergegeven.

De scholen kregen de beschikking over een groot pakket prentenboeken. Deze waren thematisch geselecteerd enerzijds op basis van the-

ma's in de leerstofkernen van *Veilig Leren Lezen* (de algemeen gebruikte methode voor aanvankelijk lezen), anderzijds op basis van de gemeenschappelijke leerstofdomeinen in de verschillende rekenmethoden die op de scholen in gebruik waren. Zo werd bijvoorbeeld bij de leerstofkern *Sneeuwvitje* (thema: jaloezie) uit *Veilig Leren Lezen* ondermeer Max Velthuis' *'De olifant en de krokodil* geïntroduceerd; of in het kader van het rekenonderwijs werd Eric Carle's *Het vervelende lieveheersbeestje* in verband gebracht met het leerstofdomein "tijdsbeleving" en "tijdsbesef". Tevens werd bij de keuze gelet op variatie in moeilijkheidsgraad en vooral de kwaliteit van de thematische uitwerking en visualisering. De bedoeling was dat docenten op het juiste moment een of meer prentenboeken aan de groep presenteerden.

De leerkrachten werden geïnformeerd over de bedoeling en beoogde werkwijze van het programma. Opmerkelijk bij deze instructie is de relatieve vrijblijvendheid van de instructie. Zo werd het aan de docenten overgelaten of zij bepaalde prentenboeken wel of niet aanboden en op welke wijze zij elk boek verwerkten. Dit lijkt cruciaal met het oog op het vaststellen van de verwachte effecten van de inzet van de boeken op leerprestaties en leeservaring. Immers, verschillen in presentatie, bespreking en gebruik van prentenboeken maken de scores van de afzonderlijke klassengroepen minder vergelijkbaar. Enige controle is echter mogelijk geweest op basis van de logboeken die de docenten bijhielden. Maar hoe die controle heeft plaatsgevonden, wordt niet duidelijk.

Het onderzoek bestond uit een voormeting aan het begin van het schooljaar, een tussentijdse meting in december en een nameting aan het einde van het schooljaar met behulp van verschillende, meest bestaande testen. Gemeten werd de intelligentie (*Eerste Leerjaar Intelligentietest*), het niveau van het technisch lezen en begrijpend lezen en het voorbereidend en aanvankelijk rekenen (*Cito-toetsen*), alsmede de leesattitude en leeservaring. Voor het meten van de leeservaring werd een speciale *Leeservaringsschaal* ontwikkeld, waarmee de vertrouwdsheid met en waardering van boeken in het algemeen en de kennis van jeugdliteraire genres en 'helden' (*Pippeloentje*, *Kummeling*) werd gemeten.

De resultaten

Met enige voorzichtigheid kan uit de evaluatie van de behaalde scores geconcludeerd worden dat het interventieproject vruchten heeft afgeworpen. De experimentele groep scoort wat betreft intelligentie, classificeren, woordenschat, rekenen, begrijpend lezen en leeservaring beter dan de controlegroep; op de overige onderzochte aspecten (met name technisch lezen) is geen verschil vastgesteld. Dit laatste betekent dat de extra geïnvesteerde tijd die is besteed aan de prentenboeken, niet nadelig op leerprestaties heeft uitgewerkt. Een meer specifiek belangrijk resultaat is dat zwakke lezers uit de experimentele groep in vergelijking met die uit de controleconditie meer zijn vooruitgegaan bij rekenen, begrijpend lezen en ook leeservaring. De geconstateerde verschillen zijn in empirisch opzicht bescheiden, maar, stelt Mooren (p.465), “toch is dat een mooier resultaat dan mocht worden verwacht, gelet op de weerbaarheid waarvan het onderwijs blijk geeft in het inlopen van achterstanden”.

Beoordeling van de dissertatie

Er is hier geen plaats om recht te doen aan de hele dissertatie, met name niet aan de breed geschetste achtergrond van het interventieproject noch aan de vele keuzemomenten en creatieve oplossingen van de onderzoeker in dit complexe project. De dissertatie kan op drie manieren worden gezien.

Ten eerste documenteert Mooren zijn eigen langdurige bemoeienis en enthousiasme voor jeugdliteratuur en prentenboeken, zoals die in het verdere verleden zijn neerslag heeft gekregen in tal van publicaties van zijn hand. Zijn interesse is daarbij met name gericht geweest op de pragmatische betekenis van jeugdliteratuur binnen de onderwijspraktijk. In zoverre is de dissertatie een persoonlijk document.

Ten tweede kan de dissertatie op onderdelen gezien worden als een waardevolle bijdrage aan de geschiedschrijving van de kinder- en jeugdliteratuur na 1945. Daarbij gaat het met name om de hoofdstukken die handelen over het empirisch onderzoek naar de groeiende status van het prentenboek als literair werk, zowel binnen de uitgevers- en bibliotheekwereld en

de jeugdliteraire kritiek als in het onderwijsveld (met name hoofdstukken 5 t/m 8).

Ten derde is de dissertatie een onderzoeksmatig ondersteund pleidooi om prentenboeken tot ver in de bovenbouw van het basisonderwijs te gebruiken ter ondersteuning van taal, rekenen en de zaakvakken alsmede culturele vorming; naar een uitspraak van Annie Schmidt: “De weg naar het Stedelijk Museum begint bij het prentenboek”. In ruimere zin is de dissertatie een pleidooi voor de rol die onderwijs kan spelen in het opheffen van sociaal-culturele achterstanden, speciaal ook wat betreft de groep van moeilijk lerende kinderen.

Mooren heeft met zijn *Het prentenboek als springplank* een bijzonder interessante en inspirerende bijdrage geleverd aan het, de laatste decennia groeiende onderzoek binnen het jeugdliteraire veld. Literatuurdidactici en docenten op Pabo's kunnen er ongetwijfeld hun voordeel mee doen: het boek biedt rijkelijk stof voor reflectie en discussie.

Wat betreft de leesbaarheid zijn we wat terughoudender. Wie ‘van de springplank springt’, het boek gaat lezen dus, kan het gevoel krijgen te verdrinken in de breedvoerigheid van het betoog. Ten dele wordt dat veroorzaakt door de brede achtergrond die Mooren introduceert (de politieke en sociologische dimensies van sociaal-culturele achterstanden, de ontwikkelingen binnen de literatuurwetenschap en de didactiek, de status van het prentenboek in het literaire veld enzovoorts), ten dele door de uitvoerigheid waarmee aan een en ander aandacht wordt besteed. Een meer expliciete structurering zou een aanzienlijke leeshulp zijn voor de verwerking van de complexe materie. Maar wie zich wat extra inspanning getroost, wordt wel beloond met een doordachte visie op literatuuronderwijs aan jonge kinderen.